

## СВІТОВА ЕКОНОМІКА

Олександра МОСКАЛЕНКО

### ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЧИННИКИ ВИПЕРЕДЖАЮЧОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ЯПОНІЇ ТА КИТАЮ

*Піднято проблему ролі цивілізаційних факторів в економічному розвитку країн з різним рівнем економічної успішності, Японії та Китаю, які характеризуються відмінними "стартовими умовами", історичною специфікою, типами економічних систем, значенням суспільних інститутів та інститутів державної влади. Доведено, що економічне зростання цих країн сьогодні є наслідком впливу цивілізаційних факторів та виявляється як форма забезпечення реалізації моделі випереджаючого економічного розвитку.*

*Ключові слова: цивілізаційні чинники, модель випереджаючого економічного розвитку, комуналізм, соціальні інновації, "авторитарне невтручання", модель конкурентної економіки, культурорегульована модель ринкової економіки, цивілізаційний конфлікт, творча імітація, відкритість, міжнародні порівняння, індекс людського розвитку.*

Наукове дослідження проводиться в рамках наукової проблеми з побудови теоретичної моделі випереджаючого економічного розвитку. Пошук субстанціональних причин проблеми нерівномірності економічного розвитку, відносної економічної успішності та лідерства і відставання в економічному зростанні привели наші наукові міркування до практичної необхідності вбудовування процесу економічного розвитку в систему загальноцивілізаційних чинників загалом і розвитку випереджуваними темпами зокрема. *Актуальність* визначеної проблеми дослідження зростає у призмі циклічності розвитку світової економіки, що супроводжується переглядом результативності економічних моделей розвитку. Стає зрозумілим, що актуальні економічні моделі країн, що використовуються сьогодні, можуть втрачати свою практичну функціональність і значення. Детермінантний вияв цих обставин виявляється в ускладненні економічних явищ і процесів, які вже не мають чистих форм з позиції суто економічного аналізу, а набувають інституціональної форми підвищеної складності з абсорбцією в себе не тільки позаекономічних факторів, які не враховуються науковими течіями мейнстриму, а й цивілізаційних чинників соціально-культурного, психологічного, етичного, ментального, морального, наукового, освітнього характеру. Саме вони в своїй багатоманітності визначають напрям, характер, міру, інституціональну форму і тип економічного розвитку сучасних економічних систем.

Наукова проблематика цивілізаційних чинників економічного розвитку стала сьогодні особливо актуальною у прагненні дати відповідь на запитання про причини нерівномірності економічного розвитку, проблеми багатства і бідності в світовій

економіці, а також про напрямки уточнення моделей економічного зростання в умовах посилення дестабілізуючих процесів у глобалізованій економіці, пошуку "вікон можливостей" для менш успішних економік, міжнародної конвергенції.

Доцільність цивілізаційної компаративістики економічних систем опосередковано відстоюють у своїх працях зарубіжні вчені С. Роузфілд [16], П. Друкер [4], Л. Овен, Дж. Відерас [25], С. Єрасов [19] та ін. Серед вітчизняних учених, в основу праць яких при дослідженні міждисциплінарних наукових суспільно-економічних проблем макро- і макрорівнів покладено цивілізаційний підхід, слід назвати таких, як С. Благодетелева-Вовк, Ю. Зайцев [5], В. Положій, Л. Радіонова, В. Тарасевич [24], А. Філіпенко [22] та ін. Цивілізаційні основи економічного розвитку розглядаються також у працях російських учених Б. Кузика [9], Г. Овчиннікова [12], А. Пороховського, Є. Рашковського [15], А. Соловйова [18], О. Шемякіної.

Цілями статті є такі: 1) обґрунтування випереджаючого економічного розвитку як моделі конкурентної економіки для менш розвинутих економік або країн з посттрансформаційними економіками в інституціональному полі цивілізаційних чинників; 2) теоретичний і компаративний аналіз цивілізаційних чинників економічного розвитку Японії та Китаю, які демонструють результати розвитку випереджаючими темпами та ідентифікуються нами як форма реалізації моделі випереджаючого економічного розвитку; 3) здійснення теоретичного аналізу в методологічному полі сучасної політичної економії та вироблення на цій основі пропозицій про можливості використання переваг і потенціалу ідентифікованої групи цивілізаційних чинників, що мають, на наш погляд, особливе значення, їх введення у випереджаючий розвиток посттрансформаційних економічних систем.

Цивілізаційний підхід з позиції його використання економічною теорією загалом та політичною економією зокрема є інструментом дослідження економік країн світу у динаміці через призму їх цивілізаційної належності й історичної специфіки, що визначили хід економічної історії та вплинули на їх місце й міжнародну конкурентну позицію в світовій економіці сьогодні. Також цивілізаційний підхід, як зазначає Ю. Зайцев, "...дозволяє комплексно підійти до розуміння сутності та закономірностей економічного і соціального розвитку, виявляючи складність і суперечливість процесів, що відбуваються у світовому суспільстві, а також досліджуючи специфічні форми функціонування економічних систем, на які неможливо вплинути суто економічними методами" [5, с. 79]. У своїх наукових дослідженнях американський економіст Дж. Сакс [17] доводить, що на сьогодні маємо світову економіку з нерівномірним економічним зростанням, що стало наслідком інклюзивності країн у процес індустріалізації, а пізніше й постіндустріалізації. Найбільш багаті країни спромоглися забезпечити 200 років сучасного економічного зростання. Найбіднішим вдалося розпочати економічне зростання лише багато десятиліть поспіль в умовах значних історично-цивілізаційних ускладнень. Отже, на наш погляд, виникає необхідність здійснення міжнародних порівнянь і виділення субстанціональних причин, цивілізаційних чинників у їх функціональній різноманітності та значущості в економічному сенсі, що сприяли розвитку окремих країн випереджаючими темпами. Виходячи із наших наукових досліджень і міркувань, вважаємо за доцільне формування теоретичної моделі випереджаючого економічного розвитку, яка є моделлю конкурентної економіки. Ця модель є об'єктом підвищеного попиту як модель економічного зростання нового змісту. У дослідженнях доводимо, що ті країни, які зможуть виділити вихідні інституціональні умови, чинники, субстанціональні причини, особливості мотиваційної

системи моделі випереджаючого розвитку та послідовно і комплексно реалізувати її на практиці, відкриють для себе “вікна можливостей” виходу на нову хвилю економічного зростання, міжнародної конвергенції зі зростаючою перспективою збільшення економічної ефективності у динаміці. Дестабілізована сучасною фінансово-економічною кризою світова економіка потребує такої моделі розвитку, яка буде вбудованою в систему загальноцивілізаційних чинників існування та функціонування окремої країни, тобто враховуватиме її національну специфіку, “стартові” умови розвитку, наявний економічний потенціал тощо.

Наукові обґрунтування доцільності формування відповідних теоретичних основ дали змогу виокремити деяку сукупність економічних теорій, у межах яких існування теоретичної моделі випереджаючого економічного розвитку стає можливим, а саме: 1) теорія техніко-економічної парадигми (або теорія Великого вибуху) К. Перес [14] та К. Фрімена; 2) у межах неоінституціонального напрямку економічної думки – теорія економічної політики (теорія суспільного вибору) Дж. Б'юкенена і Дж. Бреннана [2]; 3) теорія динамічної ефективності У. де Сото [21] (австрійська школа); 4) неортодоксальний напрям – теорія збігу обставин розвитку Г. Колодко [8].

З метою досягнення цілей статті проведемо міжнародні порівняння цивілізаційних чинників економічного розвитку таких країн, як Китай і Японія. На сьогодні явним фактом є те, що світове економічне лідерство переноситься із країн Заходу на Схід; країни Азії в інституціональних умовах дії цивілізаційних факторів повертають собі економічне лідерство, розвиваючись, на нашу думку, випереджаючими темпами.

Цивілізаційні фактори економічного розвитку Японії. Економічне піднесення та індустріалізація Японії припали на останню чверть XIX ст. Те, що відбулося в економіці та суспільстві Японії та привело до “економічного дива” після Другої світової війни, патріарх менеджменту – американський учений П. Друкер називає найцікавішим прикладом соціальних інновацій. Якщо порівняти Японію з Китаєм, де європейська промислова перевага, що зіштовхнулася з іншою цивілізацією, зруйнувала всі перепони, які країна намагалася використати у відповідь на економічну і політичну експансію, Японія обрала шлях реформ (однак європейське вторгнення до Китаю виявилось особливо катастрофічним). Коли Японія взялася за стрімку індустріалізацію в результаті великої революції 1868 р., відому як “реставрація Мейдзі”, тиск на Китай посилювався. Японія спонукала його до реформ і була джерелом порад у державних справах. Отже, унаслідок невдалої зовнішньої політики імператора династії Мін, який заклав Китай від зовнішньої торгівлі, знищивши найбільший і найкращий у світі океанський флот з причини “дороговизни” його утримання, Японія пішла іншим шляхом, навпаки, відкривши свою економіку для світу та інновацій. Тоді як Захід нав'язував свою політику, торгівлю і волю закритому Китаю у середині XIX – на початку XX ст., Японія відкрито сприймала із-зовні усі нововведення, тим самим уникнувши долі Індії та Китаю у XIX ст., які Захід підкорив та колонізував, нав'язавши їм свій спосіб життя. Відкриття Японії для зовнішнього світу після реставрації династії Мейдзі дозволило країні, як зазначає П. Друкер [4], використати зброю Заходу для того, щоб тримати його (Захід) на відстані і зберегти національні традиції.

Новітня економічна історія Японії, що визначається цивілізаційними чинниками її розвитку, склалася таким чином. У період 1970–1980 рр. країни Заходу продовжували недооцінювати Японію як світову економічну супердержаву і найсильнішого конкурента на світовому ринку. Однією із головних причин була думка, що нововведення обов'язково має бути пов'язаним із предметами матеріального світу і мати наукову і

технологічну основу. Японці, згідно з широко розповсюдженою позицією, вважаються не новаторами, а імітаторами, оскільки вони не дали світу жодного значного технологічного нововведення. Їх успіх заснований на соціальних інноваціях. Соціальну інновацію слід розуміти як політику відкритості для зовнішньої торгівлі та побудову японських соціальних інститутів. Політика відкритості пройшла шлях поступової лібералізації, однак стимулювання експорту і експортоорієнтованих галузей завжди було основою успіху економіки Японії. Економіку Японії також називають “перероблюваною”, оскільки ресурси, які імпортуються, перероблюються на готову продукцію та експортуються. Це реальний сектор японської економіки, цивілізаційною опорою якого є “японські” за суттю соціальні інститути. Упроваджувати соціальні інновації у вигляді таких інститутів, як державна служба, школи, університети, банки і профспілки, набагато складніше, ніж здійснювати технологічні винаходи та будувати їх. Вони є аналогічними, однаковими за функціональним призначенням, оскільки забезпечують задоволення існуючої потреби чи формування нової, як наприклад, потяг, телеграф, супутниковий зв'язок тоді як соціальні інститути мають залишатися суто “японськими”, одночасно мати статус “сучасних”. Ними мають керувати японці, тоді як вони повинні слугувати економіці, яка була б “західною” і високотехнологічною. Технологію можна дешево імпортувати, при цьому маючи мінімальний культурно-цивілізаційний ризик. Інститути, в свою чергу, є складнішими, їм необхідні соціокультурні, цивілізаційні корені. За цих умов японці у кінці ХІХ ст. прийняли усвідомлене рішення зосередити наявні ресурси на соціальних нововведеннях і на імітації, імпортуванні та адаптації технічних нововведень і, як результат, досягли значних успіхів. Стратегію творчої імітації як сучасну і правильну визначає П. Друкер [4, с. 60] та називає успішною підприємницькою стратегією. Отже, на нашу думку, така стратегія простої творчої імітації, за кордони якої японці сьогодні безумовно виходять, слугувала для країни етапом, формою забезпечення реалізації моделі випереджаючого економічного розвитку і дала змогу перестрибнути декілька стадій технологічного розвитку в умовах рецесії і стагнації, в повоєнний час, і піднятися з руйн швидкими, випереджаючими темпами. Тому Японія та її високотехнологічні компанії на сьогодні і демонструють колосальну здатність до нововведень в умовах збереження соціальних інститутів, культурних традицій, цивілізаційних основ свого розвитку. Із останніх впливає і особлива культура відносин між державною службою та суспільством, бізнес-співтовариством. Як зазначає Г. Д'юїньчі [3]: “...Таємниці”, завдяки яким було досягнуте “економічне диво”, полягають у надзвичайно ефективній економічній політиці, яка підкріплена впливовою і неупередженою системою державної служби”. Впливовість чиновників в Японії підтримується системою державної служби, яка шанується суспільством, та ефективною системою освіти. Підтримка колективу впливових чиновників та їх просування по службі в Японії ґрунтуються на особистих заслугах. Корупція для таких чиновників – це смертна кара. Отже, наукова, промислова політика і політика розширення експорту забезпечуються надзвичайно компетентною і такою, що не зловживає владою, системою державної служби. Також стимулом для економічного розвитку Японії слугувало те, що японський уряд уважно вивчав банківське законодавство інших країн і приймав закони, що сприяли укрупненню банків [6, с. 130].

Загалом, економічна система Японії, що спричинила результати “економічного дива”, характеризується як культурорегульована ринкова економіка неідеальної конкуренції. Це система, яка базується на общино-обмеженому прагненні до збільшення

індивідуальної корисності, на приватній власності й на узгодженій системі оплати праці, відсоткових ставок та обмінних курсів валют. Комуналістичний<sup>1</sup> тиск відіграє важливішу роль, ніж закони договірної права, внаслідок чого ринкові ціни залежать від обов'язків. Відповідно й соціальний договір в Японії базується на правилах комуналістичної етики. Комуналістичний характер ринкової економіки Японії часто тлумачать помилково, прирівнюючи до корпоративності, властивої континентальній Європі, за якої бізнес-групи об'єднуються для захисту своїх індивідуальних інтересів. Іноді комуналізм плутають із системою соціального забезпечення, яку реалізує японський уряд у прагненні допомогти знедоленим. Однак японці не прагнуть об'єднуватися в групи для досягнення особистих цілей і не вважають державу винятково захисником знедолених. Вони більшою мірою занепокоєні збереженням та підтримкою своєї суспільної і національної культури. Найяскравіше це виявляється в тому, що японці віддають перевагу довічному найму. Отже, комуналізм проникає усюди. Його вплив є джерелом стабільності та основою для розуміння своєрідності японської економіки. Ділові кола, державні чиновники й організована злочинність сплітаються, поєднуються через загальнонаціональний процес пошуку консенсусу. Вплив результативності комуналізму на економіку є очевидним. Японська культура створила високо-мобілізовану, інтенсивно-трудова, регульовану державою, макроекономічно стабільну, відносно егалітарну ринкову економічну систему з надзвичайно високим життєвим рівнем і невеликою кількістю злочинів проти особи. Зважаючи на те, що населення готове розглядати понаднормову працю як благородне суспільне завдання, не висловлюючи невдоволення обов'язками, що їх покладає на них груповий консенсус, система є абсолютно успішною. Багато японських дослідників і вчених інших країн саме так її оцінюють, вважаючи більш ефективною, ніж ідеальні ринкові економіки. Пояснення зводяться до того, що японська економіка використовує комуналізм як мобілізаційну силу, яка дає змогу гасити трудові конфлікти та класовий антагонізм, сформувати й накопичити колективний досвід, загострити колективну увагу до якості модернізації й освоєння нового, координувати плани в умовах довіри в колективах, бізнес-асоціаціях і уряді, враховуючи безпосередні інтереси зацікавлених сторін, у тому числі громади, брати на себе частку ризику в стратегічних зарубіжних інвестиціях і регулювати індивідуальний і сукупний ефективний попит. Одночасно ця діяльність підкріплюється та контролюється високою самодисципліною [1, с. 220; 3; 16, с. 162–163].

Однак успішність та ефективність японської економіки [1, с. 220–224], що заснована на культурі комуналізму, піддається сумніву в рамках проамериканського наукового погляду на глобалізовану світову економіку, лібералізм та індивідуалізм. На підставі власного культурного досвіду вчені Заходу вважають комуналізм нижчим ступенем розвитку. На їхню думку, комуналізм зумовлює невисоку продуктивність японської економіки, змушуючи трудящих до понаднормової роботи, а також накладає групові обов'язки, які знижують якість життя [1, с. 164].

Таким чином, виникає певний цивілізаційний конфлікт, в основу якого покладено відмінні соціокультурні системи, які безпосередньо впливають на принципи

---

<sup>1</sup> *Комуналізм* – соціальні, економічні та політичні системи, мета яких – сприяти добробуту певної групи за рахунок підпорядкування індивідуальних прав і свобод у тих випадках, якщо вони спричиняють нерівність та дисгармонію. Прикладом комуналізму є підприємства, якими володіють і керують робітники, система кібуціє та утопічний комуналізм [16, с. 346].

функціонування альтернативних економічних систем, механізм інституцій, системну структуру, відносини у суспільстві, попит і пропозицію суспільних благ, модель ринків та ін.

Цивілізаційні фактори економічного розвитку Китаю. На сьогодні Китай, виходячи із цивілізаційних передумов, пропонує альтернативну неоліберальній модель політичного розвитку, а також демонструє зовсім інший економічний шлях. Пекінська державо-центрична модель порівняно з традиційною західною моделлю ринку і демократичною політичною системою є більш привабливою для країн, що розвиваються, у пошуку "шансу" розвитку випереджаючими темпами і з метою забезпечення політичної стабільності [11, с. 46].

Чи здійснить лібералізацію економіки і політики Китай у найближчі два десятиліття? Це стане особливо важливою перевіркою довгостроковості життєздатності альтернативної моделі порівняно з традиційною західною. Фахівці визначають можливий специфічний китайський варіант демократизації, яка відбуватиметься повільно, однак супроводжуватиметься зростанням середнього класу, який вимагатиме від влади відповідальності за підтримку економічного зростання і вирішення проблем якості життя, таких як забруднення навколишнього середовища, якість медичних і освітніх послуг. Прагнення уряду підтримувати науку і технології та сформувати наукоємну економіку збільшать стимули до більшої відкритості для розвитку людського капіталу всередині країни і приваблення експертів та ідей із-за кордону [11, с. 49].

У Китаї, аналогічно до Японії, економічна система є культурорегульованою східною ринковою економікою, що базується на обмеженому прагненні індивідуума до максимізації корисності, державній власності на засоби виробництва та договірних цінах і діє в умовах авторитарного невтручання держави [16, с. 181–183]. Її відрізняють широке розповсюдження державної власності на засоби виробництва, контроль підприємств з боку призначених державою директорів, економічне регулювання комуністичної партії на основі марксистських принципів у поєднанні з традиційною культурою Китаю. У ній (культурі) культура вини<sup>1</sup> привалює над культурою сорому<sup>2</sup>. Це означає, що конфуціанська дисципліна та комуністичний ідеалізм мають бути моральними принципами для апарату державної влади, бізнес-структур, робітників, щоб вони працювали якомога краще з дисциплінованим виявом ініціативи. Однак це не дає змоги повністю ліквідувати моральний ризик, який виникає при об'єднанні приватної власності і контролю у більшій чи меншій мірі в одних руках, що виявляється у корупції та зловживаннях державного апарату. Саме тому, як вважають учені, китайська "східна" ринкова система, де компартія використовує власницькі, регулятивні та дерегулятивні повноваження державної влади, щоб досягти власних інтересів та виконувати повсякденні завдання соціалістичного управління, не буде діяти відповідно до західних ідеалістичних шаблонів, заснованих на конкуренції і відсутності морального ризику. Мотиваційна система, механізми та інституції, що регулюють попит і пропозицію, значно відрізняються від тих, що є основою англо-американської моделі. Вони породжують таку систему, за якої суверенною є компартійна еліта, а не окремі особи.

Основними економічними механізмами, що використовуються у Китаї, є державне

<sup>1</sup> *Культура вини* – суспільства, в яких дії людей автономно визначаються диктатом сумління, а від скоєння поганих учинків стримує прагнення уникнути докорів сумління, що є почуттям провини [16, с. 346].

<sup>2</sup> *Культура сорому* – суспільства, де керовані групою індивідууми керуються страхом порушити свої обов'язки перед нею [16, с. 346].

адміністрування, управління та передання повноважень, “соціалістичні” ринки та комуністичні й конфуціанські обов’язки державного апарату. Авторитарне невтручання держави в економіку проявляється через визначення законності соціалістичних ринкових інститутів, ліберальний нагляд держави, контроль сільськогосподарського ринку та землі, лібералізацію цін і розширену легалізацію державного обміну [1, с.223; 10, с. 72; 16, с.183-189].

Вважаємо, що цивілізаційні особливості розвитку Китаю також полягають у тому, що необтяжливість компаній історичними шаблонами розвитку розширює можливості для розбудови нової інфраструктури, створює унікальну можливість розвитку багатьох технологій.

Цивілізаційні чинники сучасного піднесення Китаю є дуже міцними, оскільки диктуються його успішним у культурно-історичному й економічному плані минулому. Протягом п’яти тисяч років Китай є однією з найбільших світових цивілізацій. Він зробив значний внесок у мистецтво, архітектуру, науку, техніку та державний устрій. І до того часу, як Захід досяг великих успіхів у результаті промислової революції, життєвий рівень Китаю був вищим за європейський. Як свідчить економічна історія, Китай не відреагував, на відміну від Японії, на науково-технічне піднесення та появу соціальних технологій інституціонального управління державою впродовж останніх двохсот років.

На сьогодні економічне зростання Китаю, на нашу думку, можна визначити як форму “наздогнати і випередити” лідируючі країни, запозичуючи у них технології та інновації. Так чи інакше освоєння технологій розвинених країн приводить до скорочення розриву з ними в доходах, однак, як вважають експерти, можливості для “полегшеного” зростання завдяки імпорту технологій звужуються. Отже, основними умовами успіху в сучасному Китаї [17, с. 183–191, 198–199] у поєднанні з цивілізаційними чинниками стали: поєднання іноземних технологій та іноземного капіталу з дешевою китайською робочою силою, що створило можливість виробництва на експорт товарів з високими витратами праці; лібералізація сільського господарства, що сприяла появі нових стимулів до праці, забезпечила робочою силою експортоорієнтований сектор; створення сучасних зон вільної торгівлі, що зробило китайські реформи більш суттєвими та основоутворюючими; наявність сотень мільйонів робітників, готових працювати за дуже низьку заробітну плату; запозичення (імпорт) сучасних технологій; масовані інвестиції; надійне та безпечне ділове оточення; економічне регулювання, що здійснюється комуністичною партією і визначається марксистськими принципами в поєднанні з традиційною китайською культурою.

Підсумовуючи, зазначимо, що економіка Китаю є різновидом саморегульованої соціалістичної ринкової моделі, яка заснована на міцних цивілізаційних принципах і соціокультурних передумовах [13; 20; 22; 23].

Міжнародні порівняння у цивілізаційному вимірі. Економічні успіхи аналізованих країн – Японії та Китаю – зумовлені конкретними цивілізаційними чинниками, що відкрили “вікна можливостей”. Якщо заглибитись в історію економіки, то можна віднайти факти цивілізаційного характеру, що вплинули на сучасні форми існування економічних систем цих країн. Варто зауважити, що висока економічна результативність цих країн сьогодні – це вдала економічна політика у минулому, яка однак супроводжувалася довготривалим періодом (упродовж століть) негативних соціальних наслідків, несправедливості у перерозподілі національного продукту, експлуатації природних і людських ресурсів власних країн або сусідніх держав, військових завоювань і погроз силою та ін.

Стартові можливості для сучасного періоду економічного зростання країни отримали у період середини XIX – початку XX ст. Становлення монополітистичного капіталізму відбувалося як політичне і технологічне протистояння. Як наслідок, у ході технологічної революції зросла нерівномірність економічного розвитку країн Західної Європи, США та Японії. Зросли суперечності між попередніми і майбутніми лідерами світового капіталістичного господарства. Англія і Франція, які не змогли адаптуватися до технологічної революції, оновити технологічні та інституціональні структури, обезсилені експортом фінансового і людського капіталу, здавали свої позиції. Однак США, Німеччина і Японія поборолі сировинну спеціалізацію своїх економік завдяки послідовній реалізації національних стратегій розвитку, ефективним інституціональним реформам, форсованому спрямуванню інвестицій у лідируючі галузі промисловості та комунікацій, а також в освіту, науку і культуру. Кризи прискорили централізацію банківського сектору [6; 7]. Так, очевидно, що основи сучасного економічного розвитку були закладені більш як 100 років тому та мають видимі цивілізаційні передумови.

У табл. 1 представлено результати впливу макроуправлінських стратегій економічного розвитку через призму індексу людського розвитку в економічних системах, що розвинулися у різних цивілізаційних умовах таких країн, як США, Японія, Китай, Україна. Норвегія подана для порівняння як еталонна лідируюча країна за показниками індексу людського розвитку та людського потенціалу в 2011 р.<sup>1</sup> Сучасні високі показники економічного розвитку були досягнуті Норвегією завдяки сталому економічному зростанню після Другої світової війни та після нафтової кризи 1973–1974 рр.

Таблиця 1

**Показники порівняльного функціонування економічних систем за індексом людського розвитку в інституціональному полі різних цивілізаційних чинників та умов, 2011 р.**

Показник	США	Норвегія	Японія	Китай	Україна
1	2	3	4	5	6
<b>Індекс розвитку людського потенціалу (ранжування)</b>	4	1	12	101	77
<b>Здоров'я (індекс)</b>	0,923	0,964	1	0,843	0,765
Очікувана тривалість життя при народженні	78,5	81,1	83,4	73,5	68,5
Видатки на охорону здоров'я (% від ВВП)	7,1	7,5	6,5	1,9	4
<b>Освіта (індекс)</b>	<b>0,939</b>	<b>0,985</b>	<b>0,883</b>	<b>0,623</b>	<b>0,858</b>
Державні видатки на освіту (% від ВВП), %	5,5	6,8	3,5	2,5	5,3
Очікувана тривалість навчання (дітей, років)	16,0	17,3	15,1	11,6	11,3

<sup>1</sup> Цивілізаційні чинники економічного розвитку США, Норвегії та України не аналізуються в межах цієї статті. Індекс людського розвитку вибірки країн (США, Норвегія, Японія, Китай і Україна) представлений з метою здійснення міжнародного компаративного аналізу економічних систем, заснованих на різних цивілізаційних основах – західної, східної та порубіжної (західно-євразійської) цивілізацій.



Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6
Середня тривалість навчання (дітей, років)	12,4	12,6	14,7	7,5	11,3
<b>Дохід (індекс)</b>	<b>0,869</b>	<b>0,883</b>	<b>0,827</b>	<b>0,618</b>	<b>0,591</b>
ВНД на душу населення (дол., за ПКС 2005)	41761	47557	29692	6200	5737
ВНД на душу населення за ПКС (у постійних міжнародних доларах 2005; в постійних цінах у міжнародних доларах 2005)	43017	47676	32295	7476	6175
<b>Нерівність</b> (скориговане значення індексу людського потенціалу)	<b>0,771</b>	<b>0,890</b>	<b>не доступно</b>	<b>0,534</b>	<b>0,662</b>
Індекс Джині, доходи	40,8	25,8	д/н	41,5	27,5
Втрати через нерівність в очікуваній тривалості життя (%)	6,6	3,7	д/н	13,5	10,5
Втрати через нерівність у сфері освіти (%)	3,7	2,2	д/н	23,2	6,1
Втрати через нерівність у доходах (%)	32,4	10,6	д/н	29,5	10,9
<b>Бідність</b>	не доступно	не доступно	не доступно	–	–
Населення, яке живе менше ніж на 1,25 дол. за ПКС на день (%)	–	–	–	15,9	0,1
<b>Стать</b> (Індекс гендерної нерівності)	0,310	0,083	0,149	0,223	0,360
Середня освіта (жінки/чоловіки)	1,004	1,000	0,963	0,744	0,944
Участь у робочій силі (відношення жінки/чоловіки)	0,811	0,887	0,668	0,845	0,796
Місце у парламенті (відношення жінки / чоловіки)	0,202	0,657	0,157	0,271	0,087
<b>Стійкість</b> (скоригований індекс, чиста економія, % від ВВП)	-0,8	12,8	12,1	39,7	5,6
Виснаження природних ресурсів (% від ВВП)	0,7	10,6	0,0	3,1	3,8
<b>Демографія</b> (загальна чисельність населення, тис. чол.)	313,085.4	4,924.8	126,497.2	1,347,565.3	45,190.2
Міське населення (% від населення)	82,6	79,8	67,0	47,8	69,1
<b>Індекс людського розвитку</b>	0,931 (дуже високий)	0,975 (дуже високий)	0,940 (дуже високий)	0,725 (середній)	0,810 (високий)

*Примітка.* Складено автором за даними: Human Development Report 2011. Sustainability and Equity: A Better Future for All / Published for the United Nations Development Programme (UNDP) [Electronic resource]. – 1 UN Plaza, New York, NY 10017, USA – Mode of access: [http://hdr.undp.org/en/media/HDR\\_2011\\_EN\\_Complete.pdf](http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2011_EN_Complete.pdf).

Статистична інформація в табл. 1 представлена для економічних систем

констит'ютизму<sup>1</sup>, комуналізму, корпоративізму та авторитарного “невтручання”. Уряди європейських країн (Північна Європа представлена Норвегією) засновують свою політику на культурі корпоративізму<sup>2</sup>.

На відміну від них, Японія, яка більше покладається на общинність, аніж на державне адміністрування, керується принципами культури комуналізму. Для США характерною є культура констит'юнталізму. Зазначені типи соціокультур формують відповідні економічні системи. За індексом людського розвитку, який фахівці вважають більш адекватним до сучасних реалій показником оцінок і міжнародних зіставлень рівня економічного розвитку країн, проаналізованого експертами ООН за відповідною методикою у розрізі таких сукупних індикаторів, як індекс здоров'я, індекс освіти, нерівність, бідність, індекс гендерної нерівності, стійкість (сталість, підтримуваний розвиток), демографія, здійснено вибірково деталізацію зазначених індикаторів з метою аналізу, а саме констатації основних результатів економічного розвитку країн у системі відмінних загальноцивілізаційних умов та чинників.

З табл. 1 видно, що за рівнем людського розвитку Норвегія у 2011 р. займає перше місце, маючи значення індексу людського розвитку 0,940, що за шкалою методики оцінки ООН є дуже високим показником. Із представленої вибірки в агрегованому показникові “здоров'я” найвище значення має Японія, випереджаючи за показником очікуваної тривалості життя при народженні країни цієї вибірки та маючи менші видатки на охорону здоров'я від США – на 0,6 відсоткового пункту та від Норвегії – на 1%. Отже, висока тривалість життя та абсолютне здоров'я нації є її надбанням, що впливає з цивілізаційних передумов. Китай, у цій країновій вибірці, за індексом розвитку посідає 101 місце, будучи аутсайдером, що, на нашу думку, впливає з його демографічних особливостей і відповідно нерівності доступу до умов підтримки людських якостей і здоров'я. Однак Китай, як зазначалося вище, реалізує розв'язання цієї проблеми стратегією приваблення фахівців та ідей із-за кордону. Україна за агрегованим показником індексу людського потенціалу значно поступається розвиненим країнам, займаючи 77 місце, однак значно випереджає Китай, що вказує на наявний потенціал використання цього чинника як важливого у спробі реалізації моделі випереджаючого економічного розвитку [11, с.41–48].

Таким чином, проведений міжнародний порівняльний аналіз, підкріплює нашу наукову позицію і дає змогу виділити такі *основні засади теоретичної моделі випереджаючого економічного розвитку*: 1) цивілізаційні чинники, такі як соціокультурні особливості економічної системи, що визначають форму і специфіку її мобілізаційних факторів (наприклад, комуналізм в Японії, культура вина в Китаї), мають важливе значення для запуску форм випереджаючого економічного розвитку; 2) інноваційний характер розвитку як підґрунтя економічної системи на базі “соціальних інновацій”, творчих імітацій на основі досягнень науково-технічного прогресу та імпорту технологій, ідей і приваблення фахівців із-за кордону; 3) відкритість економіки для ідей, інновацій та стимулювання експорту; 4) відхід і подолання сировинної моделі економіки; 5) випередження досягнутих можливостей економіки та її потреб через багатократне зростання продуктивності та загальної ефективності економіки, що також має

<sup>1</sup> **Констит'ютизм** – система, за якої лобювання приводить до того, що групи з особливими інтересами здобувають економічну незалежність [16, с. 346].

<sup>2</sup> **Корпоративізм** – використання професійних, господарських та профспілкових груп як основного інструмента економічної координації. Різновид ринкової системи, керованої зазначеними групами [16, с. 346].

культурологічну основу і виявляється у макроекономічній ефективності; 6) розвиток економіки на випередження на основі нових методів управління, які стають “здоровим глуздом” економічного розвитку, систем стратегічного прогнозування та передбачення головних пріоритетних напрямків розвитку науки, техніки і технології, а також галузей промисловості; 7) випереджаючий розвиток освіти, який виявляється через завчасну підготовку фахівців для галузей економіки такого технологічного способу виробництва, як ефективна система освіти; 8) шанована система державної служби, заснована на довірі до влади, що формує особливий характер відносин між владою, бізнесом і суспільством; 9) створення передумов для реалізації і забезпечення нових потреб суспільства не тільки у матеріальних благах, а насамперед в якості життя кожної окремо взятої людини у системі загальноцивілізаційних чинників. Вважаємо, що теоретична модель випереджаючого економічного розвитку може бути запропонована як модель конкурентної економіки для менш розвинених економік і/або країн з посттрансформаційними економіками.

Проведений міжнародний порівняльний аналіз визначає поле для подальших наукових досліджень.

### Література

1. Березин И. С. Экономические чудеса XX века: Германия, Япония, Италия, Испания, Португалия, Бразилия, Мексика. Южная Корея, Вьетнам, Китай // Краткая история экономического развития [Текст]: уч. пособ. / И. С. Березин. – М.: Русская деловая лит., 1998. – 288 с.
2. Бьюкенен Дж. Конституция экономической политики: [Нобелевская лекция 8 декабря 1986 г.] / Дж. Бьюкенен // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: в 5 т. / редкол. Г. Г. Фетисов, А. Г. Худокормов. Т. V, в 2 кн.: Всемирное признание: Лекции нобелевских лауреатов / отв. ред. Г. Г. Фетисов. Кн. 1. – М.: Мысль, 2004. – 767 с.
3. Гото Д. Соображения относительно торговой политики и экономического развития Японии: “Секреты”, обеспечившие “экономическое чудо” [Электронный ресурс] / Д. Гото. – Режим доступа: [www.ereport.ru/articles/weconomy/japan.htm](http://www.ereport.ru/articles/weconomy/japan.htm).
4. Друкер П. Ф. Бизнес и инновации / Ф. П. Друкер. – М.: ООО “И. Д. Вильямс”, 2007. – 432 с.
5. Зайцев Ю. К. Сучасна політична економія (проблеми та інституціональне поле предмета і методології досліджень): навч. посіб. / Ю. К. Зайцев, В. С. Савчук. – К.: КНЕУ, 2011. – 337 с.
6. История экономики [Текст]: учеб. / ред. О. Д. Кузнецова. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 384 с.
7. Козырёв В. М. Исторические судьбы человеческой цивилизации: социально-экономические аспекты / В. М. Козырёв // Основы современной экономики [Текст]: учеб. / В. М. Козырёв. – М.: Фин. и стат., 1998. – 368 с.
8. Колодко Г. В. Глобализация, трансформация, кризис – что дальше? / Г. В. Колодко; вводная ст. Р. С. Гринберга. – М.: Магистр, 2011. – 176 с.
9. Кузык Б. Смена исторической эпохи [Текст]: [тенденции цивилизационного развития] / Б. Кузык, Ю. Яковец // Экономические стратегии. – 2010. – № 1–2. – С. 120–123.
10. Мир после кризиса. Глобальные тенденции – 2025: меняющийся мир: доклад

- Нац. развед. совета США. – М. : Европа, 2009. – 188 с. – (Мировой порядок). – С. 46.
11. Москаленко О. М. Випереджаючий економічний розвиток у системі стратегічних потреб світового суспільства / О. М. Москаленко // Вчені записки. – 2012. – Вип. 14, ч. 1. – С. 41–48.
  12. Овчинников Г. К. О соотношении социальной сферы с экономикой в рамках цивилизационного подхода [Текст] / Г. К. Овчинников // *Alma mater* (Вестник высшей школы). – 2010. – № 11. – С. 67–72.
  13. Пахомов Ю. Н. Пути и перепутья современной цивилизации [Текст] / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко. – К. : Междунар. деловой центр, 1998. – 431 с.
  14. Перес К. Технологические революции и финансовый капитал. Динамика пузырей и периодов процветания / К. Перес ; пер. с англ. Ф. В. Маевского. – М. : Изд. дом “Дело” РАНХиГС, 2011. – 232 с. – (Сер. : “Современная институционально-эволюционная теория”).
  15. Рашковский Е. И вновь о цивилизационном дискурсе: попытка объясниться [Текст] / Е. Рашковский // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2010. – № 1. – С. 98–102.
  16. Роузфілд Ст. Порівнюємо економічні системи / Ст. Роузфілд. – К. : “К.І.С.”, 2005. – 370 с.
  17. Сакс Дж. Д. Конец бедности. Экономические возможности нашего времени [Текст] / Дж. Д. Сакс ; пер. с англ. Н. Эдельмана. – М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2011. – 424 с.
  18. Соловьев А. И. Цивилизационное пространство государственности [Текст]: (противоречия западной и отечественной моделей) / А. И. Соловьев // *Общественные науки и современность*. – 2010. – № 3. – С. 96–110.
  19. Сравнительное изучение цивилизаций [Текст] : хрестом. / сост. Б. С. Ерасов. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 556 с.
  20. Тойнби А. Дж. Постыжение истории / А. Дж. Тойнби. – М. : Прогресс, 1991. – 736 с.
  21. Уэрта де Сото Х. Социально-экономическая теория динамической эффективности / Хесус Уэрта де Сото ; пер. с англ. В. Кошкина под ред. А. Куряева. – Челябинск : Социум, 2011. – 409 с. – (Серия : “Австрийская школа”. Вып. 6).
  22. Філіпенко А. С. Цивілізаційні виміри економічного розвитку / А. С. Філіпенко. – К. : Знання України, 2002. – 190 с.
  23. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : ООО “Изд-во АСТ”, 2003. – 603 с.
  24. Экономика цивилизаций в глобальном измерении : моногр. / под ред. А. А. Пороховского, В. Н. Тарасевича. – М. : ТЕИС, 2011. – 768 с.
  25. Ann L. Owen. Do all countries follow the same growth process? / Ann L. Owen, Julio Videras, Lewis Davis // *Journal of Economic Growth*. – 2009. – Vol. 14. – P. 266–286.

Редакція отримала матеріал 24 грудня 2012 р.